

Соціологічне співставлення феноменів політичної коректності та ідеології

О. В. Нехаєнко

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Corresponding author. E-mail: O.V.Nekhaenko@karazin.ua

Paper received 03.08.18; Accepted for publication 10.08.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2018-178VI29-22>

Анотація. В статті розкриваються питання співвідношення політичної коректності та ідеології. В рамках роботи проводиться паралель між двома зазначеними соціальними феноменами. В ході розгляду істотних відмінностей виявляється маніпулятивний, але не ідеологічний характер політичної коректності. Разом з тим відзначається схожість механізмів впливу ідеології і політичної коректності на суспільну свідомість і суспільство в цілому, з чого випливає, що політична коректність може вивчатися як ерзац-ідеологія. Розкривається роль політичної коректності в макроідеологічному виробництві

Ключові слова: політична коректність, ідеологія, суспільна свідомість, конструювання, маніпуляція

Вступ. Політична коректність нині займає важливе місце як у повсякденному, так і у спеціальних дискурсах. Поступово вплив політичної коректності збільшується: вона повсякчасно через мовні приписи формує моделі комунікації та поведінки у суспільстві, створюючи певні кліше та стереотипи. Виходячи з цього виникає питання: чим власне політична коректність відрізняється від ідеології, якщо при першому порівнянні виявляється певна подібність феноменів, що розглядаються. Метою даної статті є пошук відповіді на це питання. Необхідно визначити, як саме можуть співвідноситися ідеологія та політична коректність. Тож, **мета** – виявити та продемонструвати характерні подібності та відмінності ідеології та політичної коректності, задля визначення їх потенціалу до конструювання суспільної свідомості. Разом з тим, автор ставить на меті побіжний розгляд характеру взаємодії цих феноменів.

Огляд публікацій та авторських напрацювань за темою. Перш, ніж перейти безпосередньо до відповідей на поставлене питання, необхідно зазначити, що окремого розгляду потребує питання порівняння сутнісних характеристик політичної коректності і ідеології. Політична коректність розглядається автором як *дискурсивна культурно-поведінкова категорія, що містить ідеологічну і нормативну установку на подолання соціальних конфліктів і протиріч, що реалізується через мову*. У визначенні зафіксовано, що політична коректність містить у собі набір нормативних установок; можна сказати, що політична коректність припускає ті ж механізми дії для реалізації цих установок, які є характерними і для ідеології. Це дає нам підстави припускати, що політична коректність має не менший потенціал конструювання, ніж ідеологія, що є ще однією причиною для звернення соціологів до цієї тематики. Також необхідно підкреслити, що ідеологія в даному випадку розглядається не тільки і не стільки як політичне явище, а розкривається на загальносоціальному рівні, в тому числі на рівні повсякденності[6].

В даному випадку мова йде саме про макроідеологію, тож необхідно визначити, що вкладається в дане поняття. Луї Альтюссер розглядає ідеологію як репрезентацію уявного ставлення людей до їх реальних умов існування, інакше кажучи вона є уявною картиною світу, системою ілюзій щодо цього світу. І як

люди сприймають суспільство, як вони в ньому взаємодіють, можна з'ясувати саме завдяки дослідженням ідеології. На думку Альтюссера, ідеологія існує матеріально, вона завжди втілена в конкретних практиках. Тож, якщо узагальнювати цей підхід, то ідеологія – це образ, ставлення до умов свого існування в свідомості людей, вона складається з міфів, ідей, концепцій і образів. Ідеологія не може бути істинною або помилковою; всі ідеології характерні для кожної історичної епохи. Відтворення ідеології, її трансляція відбувається через ідеологічні апарати (державні органи, сім'я, освіта, ЗМІ)[1].

Якщо говорити про процес ідеологічного виробництва, то тут необхідно згадати концепцію, яка розроблялася Карлом Марксом. З точки зору Маркса, при капіталізмі духовне виробництво отримує свою найбільш завершену форму як виробництво об'єктивованих духовних продуктів, тобто результатів діяльності свідомості, що є відчуженою, відокремленою від свідомості індивідів, які утворюють суспільство. За Марксом, відокремлення духовного виробництва у вигляді особливого роду соціальної діяльності було викликано необхідністю цілеспрямованого формування свідомості широких мас людей в інтересах пануючого класу[4].

Різні класи та їхні фракції включені до власне символічної боротьби за нав'язування свого визначення та розуміння соціального світу, яке найбільшою мірою відповідає їхнім інтересам. Вони можуть вести цю боротьбу або безпосередньо, або через символічні конфлікти в щоденному житті, або «за дорученням», тобто через боротьбу, до якої вступають фахівці символічного виробництва (виробники на повній ставці). Метою цих фахівців є монополія на легітимне символічне насильство, що надає владу нав'язувати довільні (зручні) засоби пізнання і вираження соціальної реальності. Поле символічного виробництва – це мікрокосм символічної боротьби між класами[2].

Щодо саме макроідеології, то вона являє собою систему цінностей, ключових ідеологем, усупільнених образів майбутнього, політичної культури, фіксованих способів легітимації влади. Макроідеологія та мікроідеологія співвідносяться між собою як образ самосвідомості та як спосіб життя. Макроідеологія передбачає формування загально прийнятих патернів способу мислення; до того ж в контексті глобалізації

макроідеологічне виробництво не передбачає врахування в повному обсязі національних, культурних та інших особливостей. Сьогодні макроідеологічне виробництво існує саме як реалізація суспільства західного зразка в глобальних масштабах. І саме політична коректність, на наш погляд, є одним з тих елементів, що роблять можливим ефективне впровадження «універсалізованих» установок до суспільної свідомості.

Таким чином, лаконічно можна зазначити, що **макроідеологічне виробництво** – цілеспрямована діяльність окремих соціальних груп (класів) задля формування у свідомості людей певного образу, ставлення до умов свого існування, моделі суспільних взаємовідносин.

Але перш, ніж перейти до безпосереднього розгляду політичної коректності, як елементу, що здатний впливати на масову свідомість, необхідно пояснити, що дозволяє нам ототожнювати, на перший погляд, такі різні за своїми масштабами поняття, як ідеологія та політична коректність.

Для цього необхідно звернути увагу на основні функції, що покликані виконувати ідеологія. Співвідношення функцій політичної коректності і ідеології – це те, що дозволить нам визначити схожі і відмінні риси цих феноменів, а також проводити подальший аналіз.

Першою і найважливішою функцією політичної ідеології є легітимація влади певних політичних сил і режимів. Ідеології виконують мобілізуючу і інтеграційну функції, тобто об'єднують людей в соціальне ціле і формують ставлення до тих або інших подій та явищ. За своєю суттю політична коректність виконує ту ж саму функцію: вона покликана продемонструвати (принаймні, на зовнішньому рівні) готовність людини, групи або суспільства засвоювати соціальні перетворення. Як і ідеологія, політична коректність не припускає критичного осмислення, бо критичні оцінки знижують ефективність її функціонування. Фактично відбувається розкриття механізму впливу на свідомість, а маніпуляція стає неможливою, коли за нею відкрито визнається власне маніпулятивний характер.

Подібні думки щодо ідеології були висловлені французьким філософом-неомарксистом Луї Альтюссером. Він зазначав передусім матеріальність і об'єктивність ідеології, потім її протилежність науці і, нарешті, підкреслював її функціональну цінність в контексті відтворення виробничих стосунків і конструювання суб'єкта за допомогою механізму інтерпеляцій¹ [1].

Отже, можемо зробити висновок, що ідеології мають тенденційний характер; вони тісно пов'язані з волею і спрямуваннями носіїв цієї системи переконань. Тому пропонована в ідеологіях інтерпретація соціальної дійсності завжди носить спотворений характер, що, тим не менш, відповідає інтересам їхніх носіїв [5].

Звідси впливає наступна функція ідеології, що ті-

сно пов'язана з функцією легітимації наявного соціального ладу: прагматична (або реабілітуюча) функція. Вона полягає в тому, що за своєю природою ідеології покликані або захищати існуючий соціальний порядок, або обґрунтовувати необхідність внесення в нього певних, аж до кардинальних, змін з метою його пристосування до інтересів конкретних груп людей.

Інакше кажучи, ідеології покликані виправдовувати ту або іншу практику. У даному випадку політична коректність виходить за рамки поля політики, оскільки її націлено на виправдання (або ж осуд) тієї або іншої соціальної, а не виключно політичної практики. І тут виникає логічне питання щодо того, яким чином визначаються рамки політичної коректності; це виводить нас на проблему конструювання феномену, про що детально буде говоритися надалі. Повертаючись до функцій, підкреслимо, що політичні ідеології дозволяють уникнути відчуття провини, що може охопити людей, які здійснюють певні політичні дії; також і політична коректність в змозі сформулювати таке почуття, в цілому, для досягнення подібних цілей.

Усе це стає можливим за успішної реалізації нормативної функції, яка задає соціальному суб'єктові систему норм соціальної поведінки. Тим самим ідеологія, як і політична коректність, окреслює ціннісні параметри, критерії оцінки тих або інших політичних явищ, подій, процесів, та сприяє пригніченню іншомислення і забезпеченню ідейного і ціннісного консенсусу, що потрібний для злагодженого функціонування соціальної системи.

Висновки. Виходячи з вище написаного, можна вважати, що політична коректність може бути ідеологією нового зразка; цю ідею висловлює Леонід Іонін у своєму науковому есе «Політкоректність. Чудовий новий світ», де він визначає політичну коректність як сучасну ідеологію демократії або навіть релігію. Але, не дивлячись на той факт, що політична коректність дійсно має ряд характерних для ідеології рис, вона є не ідеологією в буквальному сенсі, а скоріше, ідеологічною метафорою. В нашому дослідженні передбачається розгляд політичної коректності як *ідеологічного механізму*, що робить можливим стабільне існування ліберальної демократії. Іншими словами, політична коректність є сукупністю лінгвістичних і дискурсивних компонентів організації ідеологічного життя сучасного суспільства[3].

Цей механізм здатний працювати в трьох основних напрямках: 1) створення системи цінностей і певної політично коректної мови, а з ним і картини світу, через формування «порядку денного»; інакше кажучи, перший напрям передбачає конструювання реальності; 2) поширення і нав'язування суспільству думки або певного консенсусу з того або іншого питання (за допомогою системи освіти, релігії, мас медіа і т. д.); 3) пригнічення іншомислення в суспільстві. Можливо, останнє твердження стане приводом для дискусій, але, на наш погляд, саме в цьому криється істинне призначення політичної коректності у сучасному світі. У ліберальному суспільстві саме по собі поняття «іншомислення» неможливе внаслідок того, що признається рівність і плюралізм переконань (тобто формально не має точки відліку, «правильного» мислення, щодо якого всі інші версії розглядаються як «ін-

¹Інтерпеляція – термін, уперше запропонований Луї Альтюссером, що описує процес впливу ідеології на окремого суб'єкта, тим самим фактично представляючи його у вигляді явища (effect). У контексті соціології інтерпеляція означає ідентифікацію з якою-небудь ідеєю або особою.

шомислення»), але утримувати політичну (у якійсь мірі і соціальну) систему в рівновазі в таких умовах практично неможливо. Відповідно виникає необхідність у формуванні механізму, який зробить можливим «м'яке ототожнення», певне зрівнювання світобачення, що дозволить уникнути появи будь-якої впливової опозиції – звідси, власне, і виростає політична

коректність. Фактично декларована свобода думки і слова все більше стримується політичною коректністю, а вихід за її рамки може стати передумовою як для громадського осуду, поневіряння посад на мікрорівні, так і для переформатування системи освіти, політики, моделей соціальної взаємодії на макрорівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альтюссер Л. П. Идеология и идеологические аппараты государства [Электронный ресурс] / Л. П. Альтюссер // Неприкосновенный запас. – 2011. – № 3 (77). – С. 14-58. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2011/3/al3.html>
2. Бурдьё П. О символической власти. Социология социального пространства [Электронный ресурс] / П. Бурдьё. – Режим доступа: http://ec-dejavu.ru/p-2/Power_Bourdieu.html
3. Ионин Л. Г. Политкорректность: дивный новый мир / Ионин Л. Г. — М. : ООО «АдМаргинем Пресс», 2012. — 112 с.
4. Маркс К. Немецкая идеология / Карл Маркс, Фридрих Энгельс // Сочинения. Издание второе. Т. 3. – М. : Гос. изд-во полит. лит-ры. 1955. – 639 с.,
5. Мельник В. А. Политические идеологии : учеб. пособие [Электронный ресурс] / В. А. Мельник. – Минск : Выш. шк., 2009. – 400 с. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/1972784/>
6. Попова И. М. Повседневные идеологии. Как они живут, меняются и исчезают / И. М. Попова. — К. : Ин-т социологии НАНУ, 2000.— 219 с.

REFERENCES

1. Althusser, Louis (2011) "Ideology and Ideological State Apparatuses", The untapped reserve, Vol 77, No. 3 , <http://magazines.russ.ru/nz/2011/3/al3.html>
2. Bourdieu, Pierre (2007) "Social Space and Symbolic Power". http://ec-dejavu.ru/p-2/Power_Bourdieu.html
3. Ionin, Leonid (2012) "Political correctness: Brave new world", Moscow : Ad Marginem Press, 112 p.
4. Marx, Karl and Engels, Friedrich (1955) "The German Ideology", Vol. 3, Moscow : State publishing of political literature, 639 p.
5. Melnik, V.A. (2009), "Political ideologies", Minsk : Vysshaya shkola, 400 p.
6. Popova, I.M. (2000). Everyday ideology. How they live, change and disappear. Kyiv: Institute of Sociology NAS Ukraine. 219 p.

Sociological Comparison of the Phenomena of Political Correctness and Ideology

O. Nekhaienko

Abstract. The article reveals the issues of correlation of political correctness and ideology. Within the framework of the work, a parallel is made between the two indicated social phenomena. In the course of examining essential differences, a manipulative but not ideological character of political correctness is revealed. At the same time, there is a similarity in the mechanisms of the influence of ideology and political correctness on the social consciousness and society as a whole, which implies that political correctness can be studied as an ersatz ideology. The role of political correctness in macro-ideological production is revealed.

Keywords: *political correctness, ideology, public consciousness, construction, manipulation.*